MAGYAR NYELVJÁRÁSOK 63 (2025): 41–69.
A DEBRECENI EGYETEM MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

A *szomoga* lexéma szó- és helynévtörténeti vizsgálata*

KOCÁN BÉLA

> „Megyünk és hallgatunk. Huszonhárom év van köztünk. A huszonhármat nem lehet osztani. A huszonhárom csak magával osztható. Meg eggyel. Ilyen magány van köztünk. Nem lehet részekre bontani. Egyben kell cipelni. Visszük az ebédet. A földhányáson megyünk. Mi úgy hívjuk, gorond. Az Ogmand goronda. Erre járunk, amikor az erdőre megyünk fáért. Néha a *Szomoga laposa* felé kerülünk, hogy a Kabolóúton mehessünk. Mert az nem olyan sáros. Mi úgy mondjuk, pocsétás."
>
> (Borbély Szilárd: Nincstelenek. Már elment a Mesijás? Budapest, Pozsony, 2013: 9., kiemelés: K. B.).

1. Bevezetés

Nyelvünk szókincsének egyik korai jövevényszava a *szomoga,* amely az ómagyar kortól szórványosan adatolható (vö. HOFFMANN 1996: 48), és a szakirodalomban „egy egész szűk területen használt tájszó"-nak tekintik (CSŰRY 1907: 481, KNIEZSA 1935: 232). A 20. század első felében a szó nyelvészeti elemzésével több kutató is foglalkozott. CSŰRY BÁLINT rövid gondolatindító cikkében a lexéma nyelvjárási, jelentésbeli és eredetbeli kérdéseiről írt (1907). KNIEZSA ISTVÁN a Magyar Nyelv hasábjain részletes tanulmányban tárgyalta a szamosvidéki tájszóként megnevezett *szomoga* térbeli jellemzőit, szláv nyelvi eredetét és jelentésfejlődését (1935). Azt a kérdést, hogy a szláv alapszó keleti vagy nyugati szláv nyelvből került-e be a magyarba, végső soron nem tartja eldönthetőnek. „Csak annyi bizonyos — és azt hiszem, ezt sikerült bebizonyítanom —, hogy a magyar *szamoga, szomoga,* régi magyar *szumuga* egy 'mocsár' jelentésű szláv nyelvi *smuga* szónak az átvétele." (KNIEZSA 1935: 237). Későbbi szótárában a kihalt szláv eredetű jövevényszavak között tárgyalja a lexémát (KNIEZSA 1955: 509). Emellett csupán a legújabb magyar etimológiai szótárakban említik szláv eredetű magyar nyelvjárási elemként (EWUng., ÚESz.).

* A tanulmány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj 2021–22. 166224. számú pályázat és a Partiumi Területi Kutatások Intézete támogatásával készült, a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében.

DOI: 10.30790/mnyj/2025/03

A fenti munkákban és saját vizsgálatom alapján is jól látszik, hogy a *szomoga* a legkorábbi adataitól kezdve helynevekben vagy azok részeként fordul elő. BÁBA BARBARA a földrajzi köznévi állomány vizsgálatáról írt monográfiájában e szócsoport egyik speciális rétegének tekinti azokat a földrajzi közneveket, amelyek a helynevek elemeként még előfordulnak ugyan, de már kiavultak vagy kiavulóban vannak (2016: 22, 28–29, vö. TÓTH 1997). A földrajzi köznevek ilyen irányú nyelvhasználati visszaszorulását többnyire igen hosszú folyamatnak tartják a szakirodalomban, de azt is megjegyzik, hogy ez területenként más-más ütemben is végbemehetett (lásd BÁBA 2016: 49).

Az eddigi kutatás a *szomoga* szóról sok mindent megnyugtatóan feltárt, de jócskán maradtak még megválaszolatlan kérdések is. Munkámban a szó adataiból összeállított adatbázis és az ezen nyugvó elemzés alapján a múlt századi megállapítások felülvizsgálatára vállalkozom, s megkísérlem a felmerült kérdéseket is tisztázni. Bemutatom a *szomoga* történeti (köznévi és helynévi) adatait, majd foglalkozom a lexéma térbeli elterjedésével és földrajzi környezetével az ómagyar kortól egészen napjainkig. Ezt követően a *szomoga* adatainak időbeli megoszlását, etimológiai kérdéseit tárgyalom. Elemzésemben kitérek a szó korai hangalakjának, jelentésének, illetve a jelentés és a használati kör történeti alakulására is. A lexéma helynévalkotó szerepét és névkörnyezeti jegyeit is tanulmányozom annak reményében, hogy ezáltal feltárjam, vajon a *szomoga* közszóként (jövevényszóként) vagy helynévként került-e be a nyelvünkbe.

2. A *szomoga* helynévi és köznévi előfordulásai

A *szomoga* lexéma a korai ómagyar kortól napjainkig szerepel önálló helynévként vagy helynevek részeként, köznévi említései ezzel szemben késeiek. Ezért először a *szomoga* helynévi előfordulásait adom közre szócikkes formában, úgy gondolom ugyanis, hogy a szó története leginkább e csoport segítségével tanulmányozható. A *szomoga* nyelvtörténeti vizsgálatának alapjául szolgáló adatállomány összeállításához a szóval foglalkozó korábbi munkák forrásaiból indultam ki, majd azokat kiegészítettem számos forráscsoporttal: történeti földrajzi munkákkal (Gy., Sz.), helynévtárakkal, adatbázisokkal, szótárakkal (HA., KMHsz. 1., MDH., EHA., OklSz., SzamSz.), megyei helynévgyűjtésekkel (PBer., PSzab., PSzat., PUg., KÁLNÁSI–SEBESTYÉN 1993, BURA 2003, 2008, HANKUSZ 2023), egy-egy település helyneveit tárgyaló munkákkal (HORVÁTH–LIZANEC–SZABÓ 1992, HORVÁTH 1999, KOCÁN 2001, 2003, KISS 2014, SZILÁGYI-VARGA 2015), térképi, levéltári forrásokkal (DL., K1–8., EKFT., MKFT., HKFT., MaKF., L1–2., SEBESTYÉN 2008), forráskiadványokkal (DocVal., Z.) és egyéb munkákkal (Ortvay, Vízr., SEBESTYÉN 2017, 2020).

2.1. Az adatbázisba több mint 225 rekordnyi adat került be, amely 72 denotátumot jelöl. A következőkben a *szomogá*-t tartalmazó helyneveket a Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozat történeti-etimológiai helynévszótárainak szócikkszerkesztési gyakorlata alapján adom közre. Fontosnak láttam valamennyi elérhető helynévi adatot közölni ezzel is eltérve a *szomogá*-val foglalkozó korábbi munkák gyakorlatától, melyek csupán elenyésző számú adattal dolgozták fel a szó történetét. A leggazdagabb szóanyagra KNIEZSA ISTVÁN támaszkodott 1935-ös tanulmányában, de abban is csak valamivel több mint két tucatnyi helynév szerepel.

A szócikkek az alábbiak szerint épülnek fel: élükön a félkövérrel kiemelt címszó, majd a hely rövid lokalizációja áll, ezt követően az adatközlő rész szerepel a névadattal, az azt tartalmazó forrás évszámával, illetve a forrásmegjelöléssel.

Berenás-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Szinérváralja határában említett hely' 1800: A Zugo terjedésébe a *Berenás szomogá*ba (EHA.).

Dobrád-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Avasújváros és Józsefháza határában a Sár-víz jobb oldali mellékága; az Avasújváros és Józsefháza közötti Szomoga szakaszneve' 1884, 1894, 1909: *Dobrad Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 79), 1894: *Dobrád-Szomoga* (Bura 2008/1: 307).

Elő-Szomoga 'Bereg vm.-ben Kisdobrony határában említett szántóföld' 1865: *Elö Szomoga* (K2), 1865, 1908: *Elő Szomoga* (Sebestyén 2008: 73, 74).

Ethyroh ? -Szomoga 'Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett egykori település' 1344: *Ethyrohzomoga* (Németh 2008: 92, Kálnási–Sebestyén 1993: 193, PSzat. 399 [itt 1344/1864. évi datálással *Sthirah Zomoga* áll]). L. **Szomoga 3.**

Forró-Szomoga 'Ugocsa vm.-ben Bábony K-ÉK-i határában említett földterület' 1464: *Forwzomoga,* terra (DL. 70920, Perényi 247, Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Sebestyén 2017: 315 [itt Sz.-re hivatkozva, a jelző elhagyásával *Zomoga* áll], Kniezsa 1935: 231 [itt *forwzemoga*]).

Fő-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Kispeleske határában említett hely' 1760: *Fő* és a Hoszszu *Csomogo* (EHA.).

Gorond-Szomoga 'Szabolcs vm.-ben Eszeny határában említett földterület' 1864: *Gorond Szomoga.* Ez egy Gorond puszta föld körül véve sok számú, sürü zátonyokkal, hajdan szép Erdő volt. (PSzab. 270).

Gyűrű(s)-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Csaholc és Kisnamény határában említett erdő' 1425: *Gyrwszomoga [-zomvga ?],* silva (OklSz. 328, 883, Németh 2008: 40, 70). L. **Gyűrű-Szomoga-erdő.**

Gyűrű-Szomoga-erdő 'Szatmár vm.-ben Csaholc és Kisnamény határában említett erdő' 1864: *Gyruszomoga Erdő* (PSzat. 336b). L. **Gyűrű(s)-Szomoga.**

Határ-Szomoga 1. ’Bereg vm.-ben Csépánfölde (ma Kisdobrony) határában említett patak’ +?1248>1393: *Hatar Zamaga,* fluvius (Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 125, HA. 1: 67, Sebestyén 2017: 95 [itt Gy.-re utalva 1248. évi datálással]). **2.** ’Szatmár vm.-ben Sár határában említett lapályos hely, amely Homoktól választja el a falut’ 1865: *Határ Szomoga,* „lapos hely, ez választotta Sáar falut Homok kőzségtől” (PSzat. 346). **3.** ’Szatmár vm.-ben Józsefháza ÉK-i határában a Sárvíz egyik jobb oldali mellékága’ 1884, 1894, 1931, 2008: *Határ-Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 307).

Hosszú-Szomoga 1. ’Szatmár vm.-ben Ricse határában említett hely’ 1341: *Hwzyuzomoga,* locus (Németh 2008: 248). **2.** ’Szatmár vm.-ben Kispeleske határában említett hely’ 1760: Fő és a *Hoszszu Csomogo* (EHA.).

Kerek-Szomoga 1. ’Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett szántóföld, lapályos rét’ 1804: A *Kerek Szómóga* mellett (EHA.), 1804: A *Kelek Szómóga* mellett (EHA.), 1935–1936, 1993: *Kerekszomoga* (SzamSz. 480, Kálnási–Sebestyén 1993: 256), 1993: *Kerek-camoga,* „Lápos, mocsaras terület volt, lecsapolták.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 256), 1993: *Kerek-szamoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 256). **2.** ’Szatmár vm.-ben Egri határában említett rét’ 1935–1936: *Kerekszomoga* (SzamSz. 480).

Kerek-Szomoga-csatorna ’Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett vízfolyás’ 1993: *Kerek-szamoga-csatòrna,* „2820 méter hosszú csatorna, a mezőrész vizét szállítja a Peleskei-csatornába. Nevét kevesen ismerik.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 256).

Keskeny-Szomoga-oldal ’Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely’ 1864: *Keskeny Szomoga oldalon* (PSzat. 396).

Két-Szomoga köze ’Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely’ 1864: *Két Szomoga közi* (PSzat. 396).

Kis-Szomoga 1. ’Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely’ 1864: *Kís szomoga* (PSzat. 320). **2.** ’Ugocsa vm.-ben Turc Ny-i határában, a Hódospatak egyik jobb oldali mellékága és a Pelsőc hegy között fekvő földterület, ingoványos erdő’ 1865: *Kís Sumoga* ez ís Kíssebb Ingoványos erdő (PUg. 428b, Sz. 284), 1865: *Kis-Szomoga* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 347) | **Rom.** 1859–1860: *Sumuga mika* (MKFT.).

Méhes-Szomoga ’Ugocsa vm.-ben Szőlős határában említett patak’ 1357, 1357/1399: *Meheszomoga,* rivulus (Perényi 69, Sz. 427, DL. 38170 [itt *Meheszamoga*]), DL. 70702), 1357/1379, 1357>1389: *Meheszamoga,* rivulus (DL. 38171, DL. 38160, DocVal. 352).

Méhes-Szomoga töve ’Ugocsa vm.-ben a Méhes-Szomoga vízfolyás torkolata Szőlős határában’ 1357: *Meheszomugathwe,* aqua (DL. 38170, Perényi 69, Sz. 427), 1357/1379, 1357/1380, 1357>1389: *Meheszamugathew,* aqua (DL.

38171, Sz. 427, DL. 38160, DocVal. 352), 1357/1399: *Meheszomagathwe,* aqua (DL. 70702).

Meleg-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Sárköz K-i határában az Éger (Sár-víz) egyik jobb oldali mellékága' 1884: *Meleg Szomoga* (HKFT.).

Nagy-Szomoga 1. 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Nagy Szomoga* (PSzat. 320). **2.** 'Ugocsa vm.-ben Turc Ny-i határában, a Hódos-patak jobb partján említett mocsaras erdő' 1865: *Nagy Sumoga* Ingoványos erdő (PUg. 428a, 68, Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 347) | **Rom.** 1859–1860, 1884, 1887: *Sumuga mare* (MKFT., HKFT., Sz. 284).

Pap-Szomoga 'Szatmár vm.-ben Egri határában említett hely' 1935–1936: *Papszomoga* (SzamSz. 789).

Rétköz-Szomoga-hát 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában, Ricse és Csaholc sarkában lévő nagy földterület' 1895: *Rétközszamogahát* (K1).

Széles-Szomoga-oldal 'Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely' 1864: *Széles Szomoga óldal* (PSzat. 396).

Szomoga 1. 'Bereg vm.-ben Csépánfölde (ma Kisdobrony) határában említett patak és szántó' 1270: in riuulum *Scumuga* vocatum (Z. 1: 22, Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 267, HA. 1: 70, Ortvay, Vízr. 2: 201, Sebestyén 2017: 95, vö. még KNIEZSA 1955: 509), 1865, 1908, 1999: *Szomoga* (K2, Sebestyén 2008: 74, Horváth 1999: 133). **2.** 'Bereg vm.-ben Nagydobrony határában említett szántóföld' 1863, 1865, 1908: *Szomoga* (Sebestyén 2008: 98, PBe. 420, K3, Sebestyén 2008: 99), 1865: *Szomogá* (Sebestyén 2008: 99), 1875: *Szomogya* (HKFT.). **3.** 'Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett patak' 1344/1864: *Zomoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201, PSzat. 399), 1935–1936, 1993: *Szomoga,* mocsaras rét (SzamSz. 927, Kálnási–Sebestyén 1993: 201), 1993: *Comoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201). L. **Ethyroh ? -Szomoga, Szomoga pataka. 4.** 'Szatmár vm.-ben Kispeleske ÉNy-i határában, az országhatár mentén említett földterület' 1369: *Zomoga,* terra (Németh 2008: 223), 1760: a Fő Mező v. Mezeje, a *Czomogá*nal, a Fő és a Hoszszu Csomogo, Piszkor, Az őkőr bokráb[an], Űno [!] Gyakra oldalán (EHA.), 1804: A *Szomoga mellett,* kaszáló (EHA.), 2008, 2020: *Szomoga* (Bura 2008/1: 368, Hankusz 2023: 188). **5.** 'Szatmár vm.-ben Kishódos határában említett szántóföld, lapályos rét' 1798: A *Szomoga alatt* (EHA.), 1993: *Camoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 220), 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **6.** 'Szatmár vm.-ben Nagyhódos határában említett kaszáló' 1800: A Rekeszenn *Szomoga* Hoszszába (EHA.). **7.** 'Szatmár vm.-ben Csaholc K-i határában, Ricse szomszédságában említett lapályos kaszáló' 1864: Keleti óldalon, a' határt a' Ricsei határtól elválasztó *szomoga* nevű lapos hely, nevezetét honnan vette nem tudatik, hajdan posványos hely vólt, most kaszálló. (PSzat. 294). **8.** 'Szatmár vm.-ben Kispalád határában említett vizes, lapályos kaszáló' 1864, 1866: *Szomoga*

(PSzat. 320, 398). **9.** ’Szatmár vm.-ben Kisszekeres határában említett rét, szántóföld’ 1864, 1935, 1935–1936: *Szomoga* (PSzat. 322, FNESz., SzamSz. 927). **10.** ’Szatmár vm.-ben Méhtelek határában említett vízfolyás’ 1864: Mélyteleknek is mondatik a határán át folyó *Szomogáról,* (...) Éger, *Szomoga,* melybe a Szamos árvize áradáskor bele ömlik. (PSzat. 391). **11.** ’Szatmár vm.-ben Mezőfény határában említett nádas, mocsaras hely’ 1864: *Szomoga* (PSzat. 219, Bura 2008/2: 29). **12.** ’Szatmár vm.-ben Vámosoroszi határában említett szántóföld’ 1864: *szomoga* (PSzat. 353). **13.** ’Szatmár vm.-ben Avasújváros és Józsefháza határában a Sár-víz jobb oldali mellékága’ 1884, 1894, 1909, 1935–1936, 2008: *Szomoga,* víz, mocsaras rét (HKFT., Bura 2008/1: 82, SzamSz. 927). **14.** ’Szatmár vm.-ben Józsefháza ÉK-i határában a Sár-víz egyik jobb oldali mellékága, amely a közeli Határ-Szomogával párhuzamosan folyik’ 1884, 1894, 1931, 2008: *Szomoga* (HKFT., Bura 2008/1: 308). **15.** ’Szatmár vm.-ben Császló DK-i határában említett legelő, szántóföld’ 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927), 1993: *Comoga,* „Nehezen művelhető, kötött, szikes talajú terület. Régen vízállás volt. Nevét már csak az öregek ismerik. A Szomoga ejtés nem él.” (Kálnási–Sebestyén 1993: 17). **16.** ’Szatmár vm.-ben Egri határában említett mocsaras rét’ 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927, Bura 2008/1: 189). **17.** ’Szatmár vm.-ben Kisnamény határában említett hely’ 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **18.** ’Szatmár vm.-ben Kőszegremete határában említett rét’ 1935–1936: *Comoga* (SzamSz. 130). **19.** ’Szatmár vm.-ben Ricse határában említett rét’ 1935–1936: *Szamoga* (SzamSz. 891). **20.** ’Szatmár vm.-ben Sonkád határában említett hely’ 1935–1936: *Szomoga* (SzamSz. 927). **21.** ’Szatmár vm.-ben Tisztaberek belterületének a K-i határában említett lapályos szántóföld’ 1993: *Camoga* (Kálnási–Sebestyén 1993: 432). **22.** ’Szatmár vm.-ben Szamosdara határában említett szántóföld’ 2003, 2020: *Szomoga* (Bura 2003: 86, Hankusz 2023: 329). **23.** ’Szatmár vm.-ben Homok D-i határában említett árok’ 2020: *Szomoga* (Hankusz 2023: 315). L. **Szomoga-árok. 24.** ’Ugocsa vm.-ben Dabolc ÉNy-i határában említett szántóföld, amely a Rövid-Négy-hát egyik lapos része’ 1506: *Zomoga* (Sz. 321), 2021: *Szomoga* (Hankusz 2023: 149). L. **Szomoga-dűlő, Szomoga-mező. 25.** ’Ugocsa vm.-ben Csepe belterületétől D–DK-i irányban az Esztegő partjáig hosszan elnyúló földterület’ 1579: *Somogá*-ra menő (Sz. 317), 1865: *Szomoga* (K6, L1, Sebestyén 2008: 164, 165). **26.** ’Ugocsa vm.-ben Bábony ÉK-i határában, Turc mellett említett kaszáló, legelő’ 1749: a régi *Csomoga* folyását Tatár Geczi Forásnak nevezik (Sz. 284), 1751, 1895: *Czomoga* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 346), 1865: *Sumoga* (Szilágyi-Varga 2015: 162, Bura 2008/1: 348), 1935, 1935–1936, 2000, 2008, 2015: *Comoga* (Szilágyi-Varga 2015: 162, SzamSz. 130, Bura 2008/1: 346). **27.** ’Ugocsa vm.-ben Egres határában a Szalva patak partján említett szántóföld’ **Ukr.** 2008: *Szomigá* (Kocán 2008). **28.** ’Ugocsa vm.-ben Túrterebes K-i határában a Kis-hegy és a Kakas-Remete kiemelkedések között elterülő

szántóföld’ 2008, 2014: *Szomoga* (Bura 2008/2: 337, Kiss 2014: 144). **29.** ’Ung vm.-ben Homok É–ÉNy-i határában említett hely’ 1855, 1864: *Szamoga* (Horváth–Lizanec–Szabó 1992: 13, K8).

Szomoga árka ’Ugocsa vm.-ben Bábony K-i határában, a Szomoga mellett húzódó árok’ 2015: *Comoga árka* (Szilágyi-Varga 2015: 162).

Szomoga-árok ’Szatmár vm.-ben Homok D-i határában említett árok’ 1973: *Szomoga-árok* (Hankusz 2023: 315). L. **Szomoga 23.**

Sumuga benie ’Ugocsa vm.-ben Bábony és Turc határában, DNy-ra Turc mellett a Hódos-patak bal partján említett földterület’ 1884: *Sumuga benie* (HKFT.), 1887: *Sumuga bănieĭ* (Sz. 284, Szilágyi-Varga 2015: 162 [itt *Sumuga băniei*]).

Szomoga-dűlő ’Ugocsa vm.-ben Dabolc határában említett szántóföld’ 1935–1936: *Szomogadüllőu̯* (SzamSz. 927), 2008: *Szomogadu̯llőü* (Bura 2008/1: 158). L. **Szomoga 24.**

Szomoga dűlője ’Bereg vm.-ben Kisdobrony határában említett szántóföld és kaszáló’ 1865: *Szomoga dűlője* (PBe. 413).

Szomoga feneke ’Ugocsa vm.-ben Akli D-i határában a Nagy-Éger egyik jobb oldali ágának szakaszneve, amely közvetlenül Dabolc É-i határában folyik’ 1865, 186[5]: *Somoga feneke* (K4, K5).

Szomoga folyása ’Ugocsa vm.-ben Bábony határában említett hely’ 1479: *Czomogafolyasa,* locus (DL. 70990, Perényi 283, Sz. 284, OklSz. 256, Szilágyi-Varga 2015: 162, Sebestyén 2017: 315).

Szomoga-hát 1. ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu Ny–ÉNy-i határában, Batár falu mellett, amely egy vízfolyás által körülvett földterület’ 1757: *Szomoga hat* (Sz. 441), 1855: *Szamogahát* (K6), 1865, 1879, 1884, 2003, 2008: *Szomoga hát,* sz. (K7, L2, PUg. 418a, Sebestyén 2008: 168, 169, K7, HKFT., Kocán 2001: 34, 2003: 85–86), 1865: *Szomga hát* (K7), 1865 (PUg. 441b): *Szomogaház [ɔ: -hát].* Vö. **Szomoga-hát(i)-mező. 2.** ’Szatmár vm.-ben Ricse határában említett hely’ 1864: *Szomoga hát* (PSzat. 396).

Szomoga-hát(i)-mező ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu határában említett földterület’ 1775: *Tsomoga hát mező,* calcatura (Sz. 441), 1782, 1793: *Szomoga háti mező* (Sz. 441). Azonos lehet a **Szomoga-hát (1.)** nevű hellyel.

Szomoga laposa ’Szatmár vm.-ben Kispeleske határában említett kaszáló’ 1804: A *Szomoga lapossába* (EHA.).

Szomoga-mező ’Ugocsa vm.-ben Dabolc határában említett szántóföld’ 1865: Négy hát vagy *Szomoga mezö* (PUg. 390a), 2008: *Szomoga-mező* (Bura 2008/1: 158). L. **Szomoga 24.**

Szomoga-palló ’Ugocsa vm.-ben Nevetlenfalu határában említett hely’ 1757: *Szomoga palló* (Sz. 441).

Szomoga-patak ’Ugocsa vm.-ben Tamásváralja határában a Pelsőc hegy É-i és Ny-i lábánál folyó patak, később kisebb bokros árok, amely a Nagy-Éger egyik ága’ 1884: *Szomoga patak* (HKFT.), 1941: *Szomoga p[atak]* (MaKF.).

Szomoga pataka ’Szatmár vm.-ben Garbolc határában említett patak’ 1344/1864, 1947: *Szomogha pataka* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201), 1344/1908: *Zomoga pataka* (Kálnási–Sebestyén 1993: 201). L. **Szomoga 3.**

Szomoga-Piszkáros ’Ugocsa vm.-ben Csepe határában említett hely’ 1865: *Szamoga Piszkárós* (PUg. 438b).

Szomoga-Rekettye-ág ’Szatmár vm.-ben Kispeleske határában említett hely’ 1369: *Somoga Reketye agh* (Németh 2008: 223, Bura 2008/1: 368, 2: 98 [itt tévesen 1370. évi datálással]).

Szumuga bengö ’Ugocsa vm.-ben Bábony határában említett hely’ 1865: *Szumuga bengö* (Szilágyi-Varga 2015: 162).

Telki-Szomoga ’Bereg vm.-ben Kisdobrony határában említett szántóföld’ 1865, 1908: *Teleki Szomoga* (K2, Sebestyén 2008: 74).

A történelmi Magyarország más területeiről a *szomoga* szóval alaki hasonlóságot mutató helynevekre is bukkanunk (vö. KNIEZSA 1935: 237), de ezek mögött vélhetően más etimonok rejlenek. Ilyen például a Temes vármegyei *Szomogó* helynév (1799: A Csonka Gyepűbe... a’ Keskeny *Szomogó*[ra mégyen véggel], Porzson, EHA.).

A *szomoga* földrajzi köznév a magyar helynévkincsben produktív. A szó egyetlen adat kivételével mikrotoponimákban fordul elő, és változatos objektumfajtákat jelölhet: vizet (pl. *Szomoga 1., 14., Határ-Szomoga 3.*), erdőt (pl. *Gyűrű[s]-Szomoga*), szántóföldet, területet, rétet *(Elő-Szomoga, Szomoga 4., Kerek-Szomoga 2.)* stb. Gyakran szerepel önmagában állva helynévként (lásd a *Szomoga* címszó alatt 29 objektum neveként). Emellett tipikus kétrészes nevek előtagjaként (pl. *Szomoga-hát, Szomoga laposa, Szomoga-Piszkáros*) és helynévi (vagy esetleg köznévi) utótagjaként (pl. *Dobrád-Szomoga, Fő-Szomoga, Meleg-Szomoga*). Az ómagyar kortól napjainkig csupán egyetlen lakott helyet jelöltek ilyen típusú névvel (a bizonytalan előtagú *Ethyroh ? -Szomoga* esetében).

2.2. Köznévként csak igen későn, a 19. század végéről adatolható: SOMOGYI ANTAL vegyes tájszóközlésében szerepel a szó ’kis mocsár’ jelentéssel, és nem ismert a területi azonosítása (1883: 528). VOZÁRI GYULA már egyértelműen Szatmár megyei (Udvari) adatként említi tájszóközlésében a szót: *szamoga* ’lapályos, vizes hely, hol káka terem’ (1886: 335, vö. MTsz. *szamoga,* RMSzMA.). HERMAN OTTÓ az MTsz. adatát alapul véve a pásztornyelv szavaként határozza meg (1914: 279). CSŰRY BÁLINT a *szomogá*-ról írott cikkében VOZÁRI GYULA adatára utal, de azt a Szatmár megyei Avasújvároshoz kapcsolja (1907: 481).

Egy 1836. évi oklevélben szereplő helynévközlés („egy *Szomogán,* vagyis folyamon felfelé") alapján CSŰRY BÁLINT a következőket írja: „ha ismeretes volt is még ekkor a szó, de már annyira régies volt, hogy szükségesnek találták a magyarázatot is utánavetni" (1907: 481). KNIEZSA ISTVÁN — CSŰRY nyelvjárási és szóbeli közlése alapján — a vizsgált szóról azt állítja, hogy szamosvidéki tájszó, amely a 20. század első felében köznévi alkalmazásban már nem volt ismeretes (1935: 231). Újabban BURA LÁSZLÓ a Szatmár megye helynevei című munkájában közreadott földrajzi köznévi és helyzetviszonyító elemek között nem említi a szót, habár a névanyagában többször adatolja helynévként vagy annak részeként (2008). A Magyar földrajzi köznevek tárában (FKnT.) a 'patak, kisebb vízfolyás' jelentésű *szomoga* földrajzi köznév egyetlen adattal szerepel a Szatmár megyei Sárfaluból. Köznévi használatát más (szomszédos vagy közeli) területről nem tudjuk adatolni (vö. ÚMTsz., KMNySz., KMNyA. stb.).

Mindezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a *szomoga* szó helynevek elemeként viszonylag gyakran szerepel, míg köznévi adatolása kései, elenyésző és szűk területre lokalizálható. Köznévként Szatmár megye két területén regisztrálták: a megye középső sík vidékén, a Szamos jobb partján (Sárfalu, Udvari) és a megye keleti erdős hegyvidékén, az Avas lábánál (Avasújváros).

3. A *szomoga* területi elterjedése és földrajzi környezete

A következőkben a helynevek alapján a szó területi elterjedését és földrajzi környezetét mutatom be. E vizsgálati szempontok különösen lényegesek a szó jelentésmeghatározásában (vö. BÁBA 2016: 71–94, 136–137, HOFFMANN 2003), valamint a jövevényszavak esetében az átadó nyelvre is adalékokkal szolgálhatnak (vö. HOFFMANN 2003: 669–671, BÁBA 2009: 77, PELCZÉDER 2021: 473–475).

A *szomogá*-val foglalkozó korábbi munkák ugyancsak helynevek alapján tárgyalták a lexéma földrajzi elterjedését. CSŰRY BÁLINT egy Szatmár megyei település határnevei között (1907), míg KNIEZSA ISTVÁN Bereg, Ugocsa és Szatmár megyei települések névanyagában mutatja ki a köszó felhasználásával létrehozott helyneveket (1935: 231–232). Az általam összeállított helynévanyagban a szót tartalmazó helynevek kizárólag a történelmi Magyarország északkeleti-keleti részén jelentkeznek, öt megye területéről: Bereg (6 hn.), Szatmár (43 hn.), Szabolcs (1 hn.), Ugocsa (21 hn.) és Ung (1 hn.) vármegyéből (1. ábra).

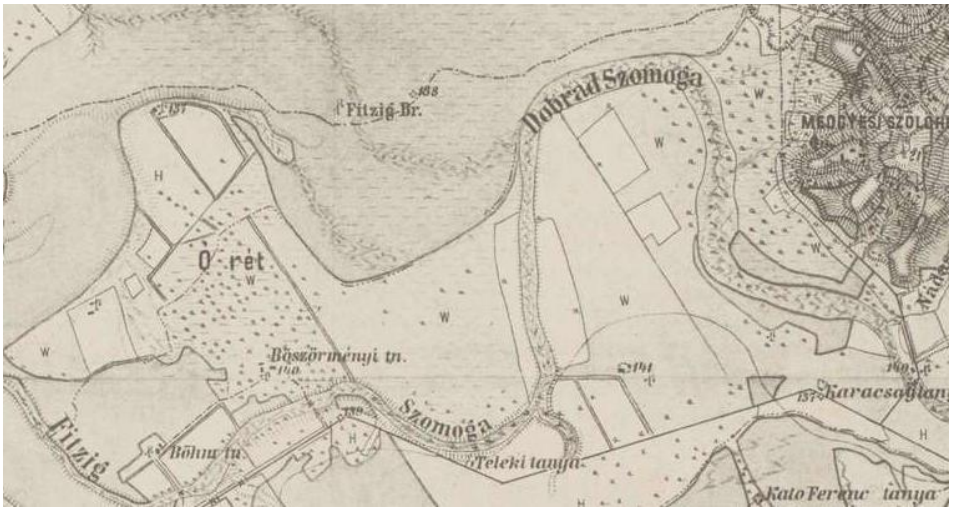
A *szomogá*-t KNIEZSA ISTVÁN szamosvidéki tájszónak tekintette, és a szó történeti, valamint modern kori adatai alapján arra mutat rá, hogy „csupán csak a Tisza-Szamosközben és ennek közvetlen szomszédságában volt elterjedve" (1935: 232). MOÓR ELEMÉR — KNIEZSA nyomán — már úgy ír a *szomogá*-ról,

hogy az „csupán az Alsó-Szamos mellékén használatos ’lapályos, vizenyős, kákatermő hely’ jelentésű szó” (1965: 36–39). A 1. ábra valóban azt erősíti meg, hogy a *szomogá*-t tartalmazó helynevek a Tisza–Szamos közén és közvetlen szomszédságában jelennek meg, de emellett a Tisza–Latorca közének mocsárvidékén, az Ung és a Latorca közötti mocsárvidéken és az Ecsedi-láptól délre található területen is adatolt.

1. ábra. A *szomoga* lexéma területi elterjedtsége

A *szomoga* elemet tartalmazó helynevek földrajzi környezete az alábbi kettőséget mutatja: a nevek döntő többsége a vizsgált kor egészében 90–140 m magasságú területen jelentkezik, amely lapályos, síkföld, az Alföld északkeleti-keleti határa. Itt jelentősebb vízfolyások, pl. a Tisza, Szamos, Túr és azok mocsármedencéi határozzák meg a táj arculatát. Ettől eltérő domborzati képet mutat azonban a *szomogá*-t tartalmazó helynevek köre Szatmár keleti és Ugocsa vármegye délkeleti határában: itt 170–190 m magasság közötti erdős hegyvidék (Avas) lábánál jelentkeznek az adatok, ahol a hegyekből leszakadó gyors folyású patakok alakítják a táj képét.

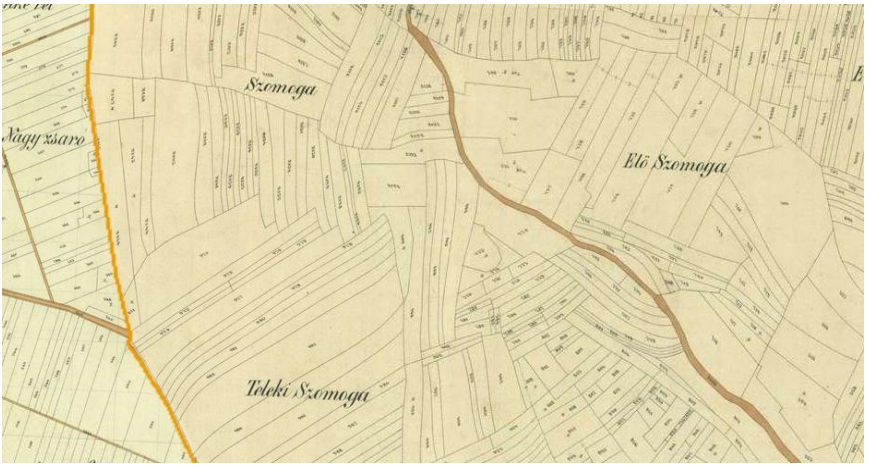

2. ábra. A *Szomoga 13., Dobrád-Szomoga* helynevek a Szatmár vármegyei Sárköz–Avasújváros–Józsefháza hármashatárában
(Forrás: HKFT.)

A kataszteri és katonai térképeken (nagyobb vízfolyás mellékága egy-egy település határában (2. ábra). Földterületnévként (szántó, mező, kaszáló stb.) valamilyen vízfolyás közvetlen közelében vagy közén található (3. ábra).

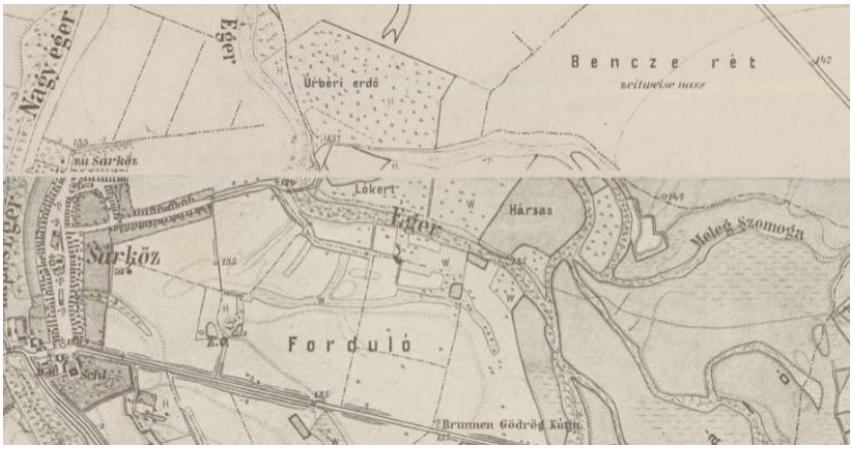

3. ábra. A *Szomoga 2.* helynév a Bereg vármegyei Hatrác-patak és a Kerepec patak közén (Forrás: HKFT.)

4. ábra. A *Szomoga 1., Elő-, Telki-Szomoga* helynevek a Bereg vármegyei Kisdobrony határában (Forrás: K2)

Az újkori térképes anyag alapján az alábbi fontos megállapítások tehetők. A *szomogá*-t tartalmazó határnevek egy része a településeken kiemelt szerepű: a vonalszerű objektumok választóvonalak egy-egy falu határában, vagy két település határában sávot képeznek, esetleg a település határának szélében helyezkednek el; vö. a bereg megyei *Telki-Szomoga, Szomoga 1.* (4. ábra), a Szatmár megyei *Határ-Szomoga 3.* A másik feltűnő vonás az, hogy a *szomogá*-t tartalmazó helynevek közvetlen környezetében adatolható *Nagy-éger* (vagy *Éger*) vízrajzi név, amelynek a részét, ágát képezik vagy mellette/közelében fekszenek a vizsgált helynevek (5. ábra).

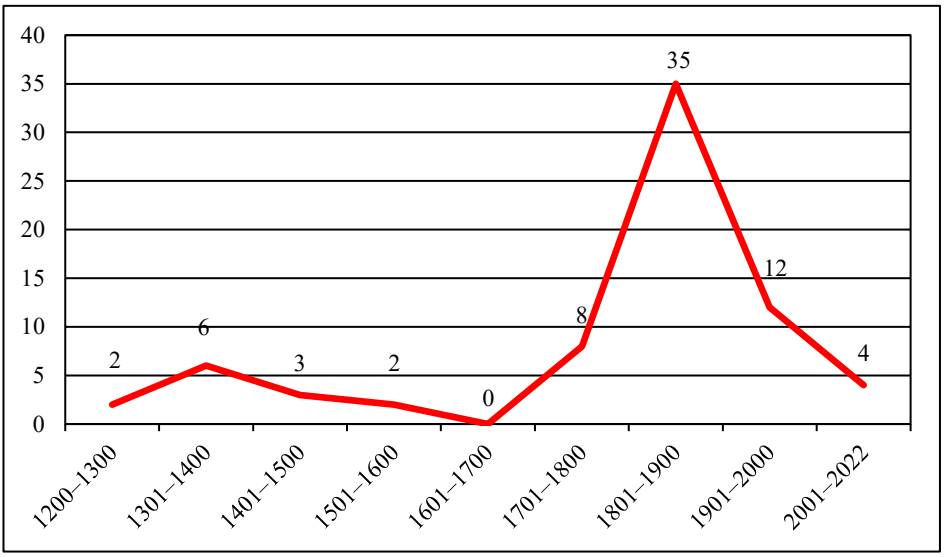
5. ábra. A Szatmár megyei *Nagy-Éger, Éger*
Sárköz–Józsefháza–Avasújváros között (Forrás: HKFT.)

4. A *szomoga* lexéma kronológiai jellemzői

A szóföldrajzi kutatás során egy-egy köznév időbeli előfordulását és gyakoriságát is érdemes a térbeli jellemzői mellett tanulmányozni (vö. HOFFMANN 2003: 665, 669–670, BÁBA 2016). Az alábbiakban ezért a *szomoga* lexéma kronológiai jellemzőit mutatom be annak további belső összefüggéseire is utalva. Ezt megelőzően azonban a vizsgálat korlátairól is szólnom kell. A helynév az első fennmaradt előfordulásánál természetesen korábban is létezhetett, az ugyanis, hogy egy-egy helynév mikor kerül be egy oklevélbe, annak függvénye, hogy mikor válik valamely jogeset során fontossá. Ez azt is jelenti, hogy egy későbbről (pl. a 19. századból) adatolt helynév akár már évszázadok óta is használatban lehetett. A késői előfordulás abból is adódhat, hogy a felszaporodó forrásanyagban nyilvánvalóan nagyobb eséllyel jegyezhették fel (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 183–185). Ezeket a bizonytalanságokat a forrásanyag elemzésekor is figyelembe kell vennünk.

Az OklSz. és az EWUng., valamint az ennek közlését átvevő ÚESz. a *szomoga* első említését 1270-ből hozza, ezt tekintik a lexéma legkorábbi adatának. A történeti-etimológiai szótáraink nem utalnak a több mint két évtizeddel korábbról Csépánfölde (Bereg vm.) határában említett *Határ-Szomoga 1.* víznévre (+?1248>1393: *Hatar Zamaga,* fluvius, Gy. 1: 537, KMHsz. 1: 125, HA. 1: 67, Sebestyén 2017: 95), ami azért is érthető, mert GYÖRFFY közlése szerint ez a 13. század közepére datált forrás vélhetően hamis oklevél (i. h.), ami ráadásul 14. század végi átiratból ismert.

A 6. ábra a *szomoga* lexémát tartalmazó 72 helynévnek az időbeli megoszlását szemlélteti századonkénti bontásban első előfordulások alapján. A kronológiai görbe meglehetősen egyenetlen eloszlást mutat, ami történelmi okokkal, valamint a helynevek lejegyzésével és a források fennmaradásával lehet főként összefüggésben. A szó — mint fentebb utaltam rá — már a 13. századból adatolt. A 14. században némi felszaporodása mutatkozik az adatoknak (6 hn.), amely az oklevelezési gyakorlat általánosabbá válásával is nyilvánvalóan összefügg. Majd az ezt követő 15. és 16. században nagyjából azonos számban adatolhatók első előfordulásai a *szomogá*-t tartalmazó helyneveknek. A 17. században nem tűnik fel új név (természetesen a korábbiak továbbra is használatban lehettek), a következő század végén viszont megindul az átfogó térképezés, majd a 19. században lezajlik az első országos helynévgyűjtés stb., s ezekkel is összefüggésben az elmúlt három évszázadban jelent meg a forrásokban a legtöbb *szomogá*-t tartalmazó helynév. Végül a 20. században 12 helynévi adatban mutatható ki, és 4 olyan adat van, amelyet a 21. századi modern helynévgyűjtések során jegyeztek fel először.

6. ábra. A *szomoga* lexéma kronológiai megoszlása

Azt is megvizsgáltam, hogy a *szomoga* lexémát tartalmazó nevek milyen ütemben tűnnek fel a nyelvterületen (lásd 7., 8., 9. ábra).

7. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek
első előfordulásai az ómagyar korban

8. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek
első előfordulásai középmagyar korban

9. ábra. A *szomoga* lexémát tartalmazó helynevek
első előfordulásai az újmagyar korban

A *szomoga* elem felhasználása a helynevekben határozott földrajzi és kronológiai megoszlást mutat. Mindig is szűk területen elterjedt nyelvjárási szó lehetett (vö. BÁBA 2016). A korai ómagyar kortól (a 13. század közepétől) döntően a történelmi Magyarország északkeleti peremvidékén jelentkezik, és világos gócpontokat rajzolnak ki helynévi adatai Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa vármegye kisebb-nagyobb kiterjedésű részein. Az erdős hegyvidék lábánál csak az újmagyar kortól vannak adataink, de ezek a mához közelítve egyre nagyobb számban jelentkeznek Ugocsa és Szatmár vármegye területén. Érdemes megjegyezni, hogy olyan területekről származnak az adatok, ahol tudomásunk van korai szláv etnikumról és a szlávok kései (ruszin) betelepüléséről. A szatmár-beregi síkságon (Szamosközön), valamint Ugocsa alföldi részén a honfoglalás előtti gyér szlávságról tesznek említést a szakirodalomban (BLAZOVICH 1994: 617, KRISTÓ 2003: 89–90, Sz. 38–39, KOCÁN 2017: 28–39, 44–67). Tehát ezen a peremterületen a magyarok megjelenése után a korai szláv szórványok és a magyarok érintkezésével vagy valamilyen fokú szláv–magyar kétnyelvűséggel számolhatunk. Emellett a 14. század derekától a szlávság újabb és újabb rétegei (ruszinok) rétegződtek egymásra a fent említett területen (vö. KRISTÓ 2003: 101–104, 108). A ruszinok betelepülése Ung (síkvidékének és hegyvidékének találkozásán) és Bereg vármegyéből indult ki, majd Beregből délkeleti irányban Ugocsa északi részét korán elérte, valamint a telepítés nagyobb mértéket a későbbi századokban mutatott. A 15–16. században a Tiszán „átcsapva" az Avas hegység ugocsai és szatmári részén is megjelentek e népelemek (vö. KRISTÓ 2003: 101–104, 107–108, KOCÁN 2017: 182–187). Ezeknek az etnikumtörténeti tényezőknek a *szomoga* etimológiai felfejtésében is fontos szerepe van.

5. A *szomoga* szó etimológiája

A *szomoga* szó eredetéről csak szórványosan tett említést az etimológiai szakirodalom. Úttörő szerepű CSŰRY BÁLINT *Szomoga, zmok* című írása, amelyben a Szatmár megyei Egri településen ismeretes *Szomoga, Kerek-Szomoga* határrésznevek alapján ír a köszó szókincsbeli jellemzőiről (1907: 481). CSŰRY a helynév eredetét illetően két magyarázatot említ: egyrészt a magyar nyelvemlékekben fellelhető *zomak, zomok* 'kígyó' szóval kapcsolja össze, másrészt a szó szláv nyelvi eredeztetését feltételezi, és különböző eredetű szláv tövekkel veti össze, például a szláv 'ördögfiú, manó, sárkány, kígyó, lidérc; nedves madár alakjában képzelt gonosz lélek' jelentésű *zmok*-kal vagy a 'csík, sáv, szalag' jelentésű *smuga*-val (i. m. 481–482, lásd ehhez RMGl. *zomak*). Végső soron arra a megállapításra jut, hogy a *szomoga* lexéma „összefüggésben van a *zmok* szóval", ezt az alaki hasonlóság mellett jelentéstani oldalról is megalapozottnak véli, a szláv szavak alapjelentése ugyanis 'vizes, nedves, esőtől megázott' lehetett (CSŰRY 1907: 482).

KNIEZSA ISTVÁN kiigazítja CSŰRY BÁLINT magyarázatát, és a szót a szláv *smuga* 'csík, sáv, szalag; szántóföldek között húzódó rét; hosszú, keskeny földdarab; mocsaras keskeny területsáv stb.' tővel köti össze, felvetését északi lengyel és fehér-orosz helynévi és köszói adatokkal igazolva; vö. le. 1334: *Smug* rétnév, 1469: penes kalynym *Smogyem* hn., 1479: *Smug* tónév, 1560: ad torrentem alveum do *Smugu* hn.; fehér-or. *smuha, smuga* 'keskeny csík' (1935: 233–237). Később a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írott monográfiájában mindezt lengyel nyelvjárási és fehér-orosz köszói adatokkal tovább erősíti (1955: 509).[1] Arra is felhívja a figyelmet, hogy más szláv területről nincs adat a szó 'mocsár' jelentésére, megjegyzi továbbá, hogy a magyar *szomoga* szóval területileg szomszédos szláv nyelvekben teljesen ismeretlen a magyar szónak megfelelő jelentésű szláv elem. „Különösen szembeszökő az a körülmény, hogy a Szamosháttal szomszédos rutén nyelvjárásokban sem köszóként, sem dűlőnévben nem fordul elő." (1935: 235). A magyar *szomoga* Tisza–Szamos közi és lengyel, fehér-orosz egyezésére, illetve a szónak a magyar nyelvjárási területtel szomszédos szláv nyelvekben való hiányára nem talál tudományos magyarázatot. KNIEZSA a magyar szó átvételének és az átadó nyelvnek a kérdésében nem foglal egyértelmű állást, ugyanakkor — a térbeli távolság és történelmi okok miatt — bizonytalannak ítéli a lengyel és fehér-orosz (szó)átvétel lehetőségét (1935: 236–237).

A magyar történeti-etimológiai szótárirodalomban KNIEZSA 1955-ös munkája után csak több mint három évtized múlva találkozunk a *szomogá*-val, a negyedik FNESz., 1988-as kiadásában. A TESz. nem említi (ehhez lásd még EtSzt.). KISS LAJOS a szatmári Kisszekeres *Szomoga* helyneve kapcsán szól róla, a határnév alapjául a magyar *szomoga* köszót tekinti, és ennek szláv származását adja meg, majd ezt keleti és nyugati szláv köszói példákkal támasztja alá; vö. lengyel N. *smuga* 'keskeny szántóföld, rét', kasub *smuga* 'keskeny vizenyős rét; pocsolya, kis tó; keskeny folyócska', ukr. N. *смуга* 'a folyó kis mellékmedre folyó- vagy állóvízzel', fehér-orosz *смугá* 'járhatatlan mocsár' (FNESz.).

Az EWUng. és az ÚESz. a fenti szlavisták eredményeire építve a magyar *szomogá*-t már határozottan keleti szláv jövevényszónak tartja; vö. or. *смуга* 'csík; folt', fehér-orosz N. *смуга* 'járhatatlan ingovány'; ukr. *смуга* 'csík; zóna, övezet, N. folyók kisebb élő vagy holtága', és a szláv alapszót indoeurópai eredetűnek mondja (EWUng., ÚESz., vö. VASMER 3: 693).

[1] PARASZKOVA a szláv eredetű magyar jövevényszavak kérdéséről szóló munkájában a KNIEZSA-féle anyag alapján a *szomoga* szavunkat a nyolc 13. századi átvételek egyikeként említi (2009: 113).

A szó a szláv nyelvekben az ősszláv **smuga* tőre vezethető vissza; vö. ukr. *смýга* 'csík, sáv (a réten, mezőn)' (VASMER 3: 693, ŠMILAUER 1970: 164), or. *смýга* 'sötét folt, csík' (VASMER 3: 693), de más szláv nyelvben is létezik a szó, vö. cseh *šmouha* 'folt; sáros sáv, csík' (ŠMILAUER 1970: 164, VASMER 3: 693), le. *smuga* 'folt', le. *smug* '(víz)parti rét' (ŠMILAUER 1970: 164), alsó szorb *smuga* 'csík, sáv (mezőn); rés; választék a hajban' (ŠMILAUER 1970: 164).

A 20. század második felében és a 21. században az ukrán nyelvészeti munkák a *смуга* szót többjelentésű főnévként említik. A szó köznyelvi jelentése igen változatos: 'vmilyen hosszú felület, tér, amely pl. színével kiválik a háttérből; sáv, zóna; védősáv (erdőültetvény); egy földterület, telek, amely a szomszédos területtől elválasztott; szalag' (SzUM. 9: 417–418, BUSZEL 2003: 1155). Az ukr. *смуга* földrajzi köznévként is gyakori a szakirodalom szerint, és különböző jelentései ismeretesek, pl. Északnyugat-Ukrajna (Voliny) területén 'a vízgyűjtőnek az a része, amely a szárazföldbe benyúlik; erdei mocsár; szántóföld, mezőszakasz; az erdő egy szűk sávja, része' jelentésekben használatos (DANILYUK 2013: 127). Ukrajna helyneveinek etimológiai szótárában gyakran használt földrajzi köznév, amely a helynevek értelmezésében kap csak szerepet, és tipikusan valamilyen víznév (vízfolyás, tó, tenger) vagy azzal kapcsolatos helynév magyarázatában áll (LUCSIK 2014), lásd pl. *Акмонайський, Бакальська бухта, Берег* (LUCSIK 2014: 17, 30, 38). A helynevek magyarázatában feltűnő ukr. *смуга* földrajzi köznév 'keskeny (föld)sáv, csík, szalag, amely vagy két terület vagy vizek között helyezkedik el; elválasztó sáv, zóna; a (folyó) partsávja stb.' jelentésben szerepel (LUCSIK 2014, vö. még SELUDKO–SZADOVSKI 1928: 106, 273, 283, LIZANEC 2008: 761). Az ukrán nyelvjárásokban is megtalálható a *смуга* lexéma, az Ugocsával szomszédos Máramaros megyei Szeklence település nyelvjárásában például 'folt az anyagon, sáv vagy csík a ruhán, anyagon, tükrön stb.' jelentésben használatos (SZABADOS 2008: 336). A Kárpátalja területén beszélt hucul nyelv szakszótáraiban címszóként nem szerepel (vö. ZAKREVSZKA 1997, PIPÁS–HALÁSZ 2005), köznevek vagy tulajdonnevek értelmezésére használatos földrajzi köznévként viszont felbukkan (vö. SZAVCSUK 2012: 46, SKRUMELYAK 2016: 87, HAVUKA 2017: 93, 243).

Az ősszláv **smuga*-ra visszavezetett ukrán *смуга* szó kétségkívül a szláv helynévrendszer eleme. Egyrészes helynevek keletkeztek ennek felhasználásával az ukrán nyelvterületen; vö. ukr. *Смуга* hn. (ŠMILAUER 1970: 164), ukr. *Смýга* település északnyugat-ukrajnai Rivnei területen (LUCSIK 2014: 436–437). Emellett — más keleti szláv nyelvekben — kétrészes helynévben is jelentkezik: f-or. *Смагарыч* ártéri rét (ROGALEV 2015: 233); felső szorb *Wuska smuha,* alsó szorb *Kněske smugi,* le. *Glińska smuga* (ŠMILAUER 1970: 164).

Érdemes megemlítenünk, hogy a *szomoga* fent bemutatott szláv eredeztetése mellett a 20. század elején a kutatók a magyar nyelvjárási *szamuka* '(szikes talajon) mocsaras, zsombékos terület' (ÚMTsz.) elemmel is kapcsolatba hozták a szót (CSŰRY 1907: 481–482). CSŰRY BÁLINT a *szamuka* szó jelentése alapján a feltételezett szláv etimológia megerősítéséről beszél: „A *szomoga* és *zmok,* ill. *smuk* öszefüggését még valószínűbbé teszi Arany J. adata: *szamuka.*" (1907: 482). KNIEZSA ISTVÁN azonban a *szomoga* és a *szamuka* kapcsolatának tisztázását azért tekinti problematikusnak, mivel a *szamuka* szó jelentése nem elég világos Arany János művében, Az elveszett alkotmányban (1935: 237). KNIEZSÁval egyetértve azt is ki kell emelnünk, hogy nemcsak hogy a *szomoga* és a *szamuka* viszonya nem tisztázható megnyugtatóan, ráadásul ez utóbbinak a szláv *smuga* köznévvel való kapcsolata sem. Ugyan a *szamuka* szó jelentése ismeretes, de csupán egyetlen Bihar vármegyei (nagyszalontai) nyelvjárási adatunk van rá (ÚMTsz.), emellett a *szamuka* elemnek a helynevekben való felhasználására is csak egyetlen Bihar megyei településről vannak adataink; vö. 2016: *Szamuka-dűlő,* szántóföld; 2016: *Szamuka-lapos,* lapos (Szentpéterszeg, MDH., E. NAGY 2016: 177, vö. még PBih.). Tovább gyengíti a két lexéma összekapcsolását az is, hogy Bihar megyéből nincs adatunk a *szomogá*-nak (vagy valamely változatának) a köznévi vagy helynévi említésére, ahogyan nem szerepel a *szamuka* a magyar földrajzi köznevek között sem (vö. FKnT.).

Összegzésképpen megállapítható, hogy az ősszláv **smuga* folytatása valamennyi szláv nyelvben létezik köznévként, majdnem azonos formában. A magyar *szomoga* szó területi elterjedésével szomszédos szláv nyelvekben, az ukránban és annak egyik nyelvjárásában egyaránt kimutathatók a szláv **smugá*-ra visszavezethető formák. Az átadó nyelv tehát vélhetően valamelyik keleti szláv nyelv lehetett, a magyar nyelvterület keleti-északkeleti részén pedig a népi-nyelvi kontaktus (a kétnyelvűség valamilyen foka) adott lehetett a szókölcsönzéshez.

6. A *szomoga* hangtörténeti kérdései

A *szomoga* jövevényszó korai ómagyar kori hangalakjának a megállapítása lényeges kérdés. Helynevek alapján a szó elsődleges alakja *szumuga* lehetett. A szláv **smuga*-ra visszavezetett *szomoga* magyar helynévi adatai a szó kezdetén mássalhangzó-torlódást nem mutatnak, annak ellenére, hogy a szakirodalomban a közszót mássalhangzó-torlódásos idegen formákból vezetik le, és azt feltételezik, hogy a lexéma első szótagban hangsúlyos helyzetben lévő *u, o* és *a* ejtéskönnyítő bontóhanggal formálódhatott (NYIRKOS 1993: 44, 53, 56, vö. KNIEZSA 1964: 62). Legújabban KENYHERCZ RÓBERT az ómagyar kori szókezdő mássalhangzó-torlódás kérdését tárgyalva a *szm-* torlódást szórványos jelenségként mutatja be (2013).

A *szomoga* helynévi adatai alapján a következő változási sor rekonstruálható: szl. **smuga* > m. s*zumuga* > m. *szomoga* > *comoga* ~ *camoga.* A szó kezdetén *sz* > *c* affrikációt mutató adatok a 15. század második felétől a 20–21. századig terjedően jelentkeznek nagyobb számban. A szó eleji *sz* > *c* affrikáció további eseteiként említhetjük meg a szamosháti nyelvjárásban a *szompolyodik* 'szomorodik, komolyodik' > *compojodik* (SzamSz.); *szigony* > *cigony* (vö. pl. 1623: *Czigonÿ,* EWUng., ÚESz.; 1820: *czigon*ok, TESz., de lásd még ÚMTsz. *szigony*) példáit.

A szókezdő *c* > *cs* váltakozást mutató formák csupán Szatmár vármegye északi-északnyugati (egyetlen adattal északkeleti), valamint Ugocsa vármegye déli-délnyugati területéről adatolhatók. A *szomoga* ezen hangalaki és helyesírási változata mögött számos dolog állhat: nyelvi, nyelvhasználati, analógiás hatás, íráshiba, esetleg a jelentés elhomályosulása. Arra is érdemes itt utalnunk, hogy noha a szóvégi *-a* állandóságot mutat az adatokban, éppen a *cs*-s kezdetű formában egyetlen 18. századi Szatmár megyei (kispeleskei) adatban *ó* hang szerepel (1760: *Fő* és a Hoszszu *Csomogo,* EHA.).

7. A *szomoga* jelentése

A korábbi vizsgálatokban a *szomoga* köznévnek két jelentése körvonalozódott: 1. 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely (ti. mocsár)' (SOMOGYI 1883, VOZÁRI 1886: 335, MTsz., OklSz. *szamoga,* KNIEZSA 1935: 232), 2. 'patak, kisebb vízfolyás' (CSŰRY 1907: 481, KNIEZSA 1935: 232, FKnT.). Az előbbi jelentésmeghatározást a 19. század végi és a 20. század eleji szakmunkákban találjuk, és az esetükben a szemantikai jelentésmegadás hagyományozódása is megfigyelhető; az utóbbi jelentés a 20. és 21. századi munkákban szerepel.

A *szomoga* jelentésének rekonstruálását a korai adatait tartalmazó latin nyelvű oklevelekben a helynevek mellett szereplő latin fajtajelölő földrajzi köznevek (BÁBA 2016: 96–97), valamint a későbbi forrásokban szereplő magyar objektumfajta-jelölések segíthetik kellő óvatosság mellett (vö. BÁBA 2016: 98, 105).

A 72 helynévi adatból 56 mellett szerepel valamilyen latin vagy magyar fajtajelölő elem, míg 16 adatnál nem történik utalás a helyfajtára. A korai latin nyelvű oklevelekben négy esetben vízrajzi köznév szerepel: két névnél a *rivulus* 'kis patak', egy-egy esetben az *aqua* 'víz; tó, folyó' és a *fluvius* 'folyam, folyó, patak, ér'. Három adat (művelhető) földterületre utaló latin köznévvel jelentkezik: kétszer *terra* 'föld, birtok', egyszer *calcatura* 'nyomás'. Továbbá előfordul a *silva* 'erdő' és az általános jelentésű *locus* 'hely' megjelölés is (vö. KMHsz., KOCÁN 2022).

A nagyobb számban rendelkezésre álló későbbi adatok mellett már jellemzően magyar objektumfajta-minősítések állnak. Ezek között 13 esetben vízrajzi köznév fordul elő *(patak, árok, csatorna, ártér, nádas, tavas),* sőt ezek mellett néha

szerepel a *mocsaras, lapályos rét* kiegészítő értelmezés is. A legtöbb adatnál (29) azonban a földterületet jelölő köznév (pl. *föld, szántó, legelő, mező, kaszáló, rét, dűlő*) határozza meg a hely fajtáját. Ezek a megjelölések rendszerint alacsonyan fekvő, vízjárta, mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas területekre utalnak, amit a leírásokban szereplő *lapályos, mocsaras, vizes, zátonyokkal körülvett* kiegészítések erősítenek meg. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy a helynevek egy része metonimikus névadással, illetve a terület hasznosításának megváltozásával (pl. mocsár, nádas hely lecsapolásával) keletkezett. Erre utal az a két-két helynévi adat, amelyek *lapályos, lapos hely*-et vagy *ingoványos erdő*-t jelölnek.

A *szomoga* jelentésének a meghatározását a kétrészes helynevek utótagjaként álló földrajzi köznevek is erősíthetik. Az anyagban összesen 14 S+F szerkezetű adat fordul elő. Ezek között feltűnően nagy arányban szerepelnek vízrajzi vagy vízzel kapcsolatos utótagok (vö. *árok, csatorna, folyás, palló, patak, tő*). Kisebb számban mélyen fekvő helyeket jelölő utótagok *(fenék, lapos)*, valamint a terület mezőgazdasági jellegét jelző elemek (pl. *mező, dűlő*) is feltűnnek. Elvétve a környezetéből kiemelkedő helyeket jelölő *hát* földrajzi köznév is szerepel a *Szomoga* előtag mellett.

A jelölt denotátum jellege alapján a *szomoga* a régiségben közel azonos arányban jelölt vizeket és földterületet. A latin és a magyar helyfajtára utaló elemek, valamint a kétrészes nevek utótagjainak vizsgálata alapján az adatok alapvetően két helynévfajtát fednek le. Egyrészt hosszú, sávszerű, vonalszerű víz(folyás)okat, mocsaras és ártéri területeket jelölhetett, másrészt alacsonyan fekvő lapályos, lapos, ingoványos földterületet, amelyeken gyakran megállt a víz vagy az árvíz. Az újabb adatok névfajtáiban a földterület válik dominánssá, de ezek is vízállásos, szántóföldi művelésre kevéssé alkalmas területekre utalnak, miközben a víznevek sem tűnnek el teljesen. A jelölt helyfajták arányának eltolódása több tényezővel magyarázható: egyrészt a táj arculatának megváltozásával, másrészt a *szomoga* jelentésének esetleges módosulásával.

8. A *szomoga* helynévi és névkörnyezeti tanulságai

A *szomoga* lexémát a szakirodalom jövevényszónak tartja. A jövevényszóra visszavezetett helynevek esetében gyakran felmerülő kérdés, hogy idegen lexéma > magyar (jövevény)szó > magyar helynév folyamat következtében, vagy névátvétel útján (szláv helynév > magyar helynév) került-e be a szókincsbe (vö. PÓCZOS 2007, HOFFMANN–TÓTH 2016: 307). GYŐRFFY ERZSÉBET a víznevekben előforduló *sevice* és *maláka* földrajzi köznevek (2011: 97–99), míg TÓTH VALÉRIA a foglalkozásnévi településnevekben a *Taszár ~ Teszér* és a *Csatár ~ Csitár* esetét tárgyalva érinti a kérdést (2019). E kérdést a *szomoga* esetében is szükséges tisztázni.

TÓTH VALÉRIA az imént hivatkozott tanulmányában a helynév-rekonstrukció módszerére alapozva komplex eljárást dolgozott ki e kérdés tisztázására (2019, de lásd még PÓCZOS 2007), amely magában foglalja az adat oklevélbeli szövegkörnyezetének elemzését, a teljes adatsor feltárását, az adatok térbeli elterjedtségének, a név- vagy szómezőbeli összefüggéseinek tisztázását, valamint a névkörnyezet, lokális viszonyok vizsgálatát (TÓTH 2019).

A *szomogá*-t tartalmazó 72 helynév jelentős része egyértelmű magyar névadás eredménye (pl. *Berenás-Szomoga, Dobrád-Szomoga, Elő-Szomoga, Gorond-Szomoga, Pap-Szomoga, Szomoga folyása*). A hagyományos névtani szakirodalom alapján mindössze az adatok 3%-a sorolható a szláv névrétegbe (két egyrészes *Szomoga 1., 27.*), ám ezt gyengíti az a körülmény, hogy az adatokban nem mutatkozik mássalhangzó-torlódás, ami inkább magyar névhasználatra utal. Sőt az Ugocsa megyei — ukrán névhasználóktól gyűjtött — *Szomoga 27.* modern kori adatában sem látunk szókezdő mássalhangzó-torlódást. Ennek hátterében talán a magyarból történt szláv visszakölcsönzés állhat. Gyanítható, hogy a *Szomogá*-t a településen helynévként vehették át az ukránok, s nem szláv névadás történt. A név szemantikai tartalma bizonyára 'Szomoga nevű hely' értelmű. Az egyrészes *Szomoga* helynevek 35%-a szláv vagy magyar névadással egyaránt alkulhatott (*Szomoga 2–26., 28–29.*), viszont a nevek fonotaktikai szerkezete magyar névhasználatra utalnak. Talán itt említhető még a *Dobrád-Szomoga* is, ha az előtagja a szláv *dobra* 'jó' lexémából ered (vö. FNESz. *Dobroda*). A kétrészes nevek között 3% román névhasználatot mutat *(Szumuga baniei, Szomoga bengö),* továbbá a *Kis-* és *Nagy-Szomoga 2.* román megfelelői (*Szomoga mika* és *Szomoga mare*) erős kétnyelvűségi hatást jeleznek.

Összességében elmondható, hogy a *szomoga* lexéma olyan területeken fordul elő, ahol intenzív nyelvi érintkezés figyelhető meg. Tehát nem zárható ki, hogy egyes tárgyalt alakok helynévként kerültek át a magyarba.

A *szomoga* lexéma eredetének pontosításához fontos támpontot ad a helynevek névkörnyezetének vizsgálata (vö. TÓTH 2019: 36–40). Ehhez a helynévi adat első biztos oklevélbeli névkörnyezetét[2] is elemeztem, amelyhez Csépánfalva (később Dobrony) 1270-es határjárását használtam fel (Z. 1: 21–22). A határjárás névanyaga döntően magyar névadásról tanúskodik: a tizenöt adatból tizenegy magyar nyelvű (és eredetű) (*Ágtelek, Csépántelek, Dobrony, Tiba pataka, Liget, Remec mezeje, Tamás égere,* két *Vécke ~ Vészk ?, kőrisfa, nyárfa*), míg csupán egy preszláv víznév (*Latorca*) és néhány bizonytalan (*Otvice ?, Szomoga 1.*), ismeretlen helynév (*Szirka*) fordul elő.[3] Az oklevél névanyaga a magyar névadás dominanciáját, valamint egy korai, vékony szláv réteg jelenlétét jelzi.

[2] A névkörnyezeti elemzés során hagyományos (egyszerű) etimológiai megállapításokkal élek.

[3] A helynévi adatokhoz merítettem még a HA. 1. kötetének Bereg vármegyei anyagából is.

A vizsgálat szempontjából haszonnal járna mind az öt megyében a *szomogá*-t tartalmazó helynevek szűkebb vagy tágabb névkörnyezetének a bemutatása. Ez azonban a tanulmány keretei között csak Ugocsa vármegye területén — a középmagyar kor végéig — végezhető el. Ehhez jó alapot teremt az is, hogy viszonylag nagy számú (21) helynévi adatban szerepel a *szomoga,* amely a kései ómagyar kortól mutatható ki a helynevekben (ehhez lásd még KOCÁN 2017, 2022). A *szomogá*-t tartalmazó helynevek a megye középső részén, a Szalva–Tisza közén (794 név), valamint a déli területén, a Batár–Túr közén fordulnak elő (357 helynév), ezért e térségek névkörnyezeti vizsgálata indokolt.

Mindkét terület névkörnyezete hasonló jegyeket mutat: mindhárom denotátumfajtában a magyar eredetű nevek csoportja emelkedik ki (89 : 84%). A szláv névréteg ezzel szemben a középső és a déli területen is elenyésző arányú (2 : 4%), amely víznévben (pl. *Akolna, Ilonok, Szalva, Szemerdek, Tarna, Túr, Turc*), mikrotoponimában (pl. *Gaboró, Gérce, Nakol, Pelsőc, Szedlice*) és településnévben (*Bábonya, Dabolc, Kriva, Kopanya, Terebes*) egyaránt jelentkezik. Emellett még kis számú ismeretlen, bizonytalan etimológiájú neveket is találunk.

Ugocsa vármegye két területének névkörnyezete hasonló képet mutat: a korai szláv etnikum és a szlávság második csoportjának (ruszinok) vékony rétege (kb. 2 : 4%) mellett a magyar etnikum már a legkorábbi időszaktól meghatározó (89 : 84%). A helynévanyag alapján a térségben számolhatunk eltérő mértékű magyar–szláv kétnyelvűséggel, amely kedvező alapot teremthetett a *szomoga* köznévi vagy helynévi átvételéhez.

9. Összegzés

A *szomoga* kutatása több mint egy évszázados múlttal rendelkezik. A kutatásom alapján a lexéma szláv eredetű, feltehetően keleti szláv nyelvből került át a magyarba. Minden bizonnyal regionális tájszó lehet(ett), ugyanis előfordulása földrajzilag korlátozott. A szó hangtani adaptációval került be a magyarba, erre utal a szó eleji torlódás feloldása. Az átadó szláv nyelvi jelentések és a magyar nyelvbeli adatok alapján a lexéma ’hosszú, vonalszerű víz(folyás)’ vagy ’mocsaras, lapályos terület’ jelentése rekonstruálható.

Irodalom

BÁBA BARBARA 2009. Néhány lehetőség és módszer a földrajzi köznevek jelentésföldrajzi vizsgálatában. *Helynévtörténeti tanulmányok 4:* 73–83.

BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben.* A Magyar Névarchívum kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

BLAZOVICH LÁSZLÓ 1994. Szamosköz. In: KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BORBÉLY SZILÁRD 2013. *Nincstelenek. Már elment a Mesijás?* Budapest, Pozsony. Kalligram.

BURA LÁSZLÓ 2003. *Szatmári helynevek 1.* Magyar Névtani Dolgozatok 182. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkutató Munkaközössége.

BURA LÁSZLÓ 2008. *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei) 1–2.* Csíkszereda, Státus Kiadó.

BUSZEL 2003 = БУСЕЛ, ВЯЧЕСЛАВ T. szerk., *Великий тлумачний словник сучасної української мови Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.* Київ. Автор, керівник проекту та головний редактор.

CSŰRY BÁLINT 1907. Szomoga, zmok. *Magyar Nyelvőr 36:* 481–482.

DANILYUK 2013. = ДАНИЛЮК, Оксана Климівна 2013. *Словник народних географічних термінів Волині.* Луцьк, Вежа–Друк.

DL. = RÁCZ GYÖRGY szerk., *A középkori Magyarország levéltári forrásai II. (DL–DF 4.2). Bővített kiadás.* Arcanum Adatbázis Kft. CD-ROM, 2003.

DocVal. = FEKETE NAGY ANTAL–MAKKAI LÁSZLÓ szerk., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustratia usque ad annum 1400 p.* Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Budapest, 1941.

EHA. = BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és Interaktív Névföldrajzi Atlasz.* Szabó T. Attila helynévgyűjtése alapján. Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2017. URL: http://eha.elte.hu/

EKFT. = *Első katonai felmérés. 1763–1787.* URL: https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary

EtSzt. = ZAICZ GÁBOR szerk. 2006. *Etimológia szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest, Tinta Kiadó.

EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

GYŐRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012, 2017. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Lipót–Pilis vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HANKUSZ ÉVA 2023. *Helynévvizsgálatok a szatmári térségben.* Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.

HAVUKA 2017. = ГАВУКА, ПЕТРО 2017. *Тлумачний словник гуцульських говірок.* Косів, Писаний Камінь.

HERMAN OTTÓ 1914. *A magyar pásztorok nyelvkincse.* Budapest, Természettudományi Könyvkiadó-vállalat a M. Tud. Akadémia segítségével kiadja a K. M. Természettudományi Társulat. 89. szám.

HKFT. = *Harmadik katonai felmérés (1:25000). 1869–1887.* URL: https://maps.arcanum. com/hu/map/thirdsurvey25000

HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok 150:* 257–318.

HOFFMANN ISTVÁN 1996. Ómagyar kori helynévfeldolgozások. *Magyar Nyelvjárások 33:* 43–52.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. Patak. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA szerk. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság. 664–673.

HORVÁTH KATALIN–LIZANEC PÉTER–SZABÓ ERZSÉBET 1992. Az Ungvári járás 14 településének helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok 108.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.

HORVÁTH KATALIN 1999. Kisdobrony helynevei. *Névtani Értesítő 21:* 128–135.

K1 = *Kisnamény kataszteri térképe.* Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1895. URL: https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/

K2 = *Kisdobrony kataszteri térképe.* Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/

K3 = *Nagydobrony kataszteri térképe.* Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/

K4 = *Akli kataszteri térképe.* Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1865. URL: https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/

K5 = *Akli kataszteri térképe.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 4424. 186[5].

K6 = *Csepe kataszteri térképe.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 4289. 1865.

K7 = *Nevetlenfalu kataszteri térképe.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 1343. 1865.

K8 = *Homok kataszteri térképe.* Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Arcanum Adatbázis Kft. 1864. URL: https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/

Kálnási–Sebestyén 1993 = KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD 1993. *A csengeri járás földrajzi nevei. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 5.* Debrecen. Kiadja a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Csenger Város Önkormányzata és az MKM Könyv-, Lapkiadó és Irodalmi Főosztálya.

KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KISS KÁLMÁN 2014. *Túrterebes földrajzi neveinek története.* Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó.

KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

KMNyA. = LIZANEC PÉTER, *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. 1.* Budapest, 1992., *2.* Ungvár, 1996., *3.* Ungvár–Debrecen, 2003.

KMNySz. = HORVÁTH KATALIN szerk., *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára. 1–2.* Ungvár, Kárpáti Kiadó, 2012–2013.

KNIEZSA ISTVÁN 1935. Szomoga. *Magyar Nyelv 31:* 231–237.

KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KNIEZSA ISTVÁN 1964. Szláv jövevényszavaink magánhangzó-kvantitása 2. (A szláv *i, u, y* hangok megfelelései). *Nyelvtudományi Közlemények 66/1:* 59–66.

KOCÁN BÉLA 2001. Nevetlenfalu földrajzi nevei. *Acta Hungarica.* 12 évfolyam, Ungvár, 2004: 32–36.

KOCÁN BÉLA 2003. *A földrajzi nevek vizsgálata a Nagyszőlősi járás négy településén (Újaklin, Aklihegyen, Aklin, Nevetlenfalun).* Szakdolgozat. Ungvár. Kézirat.

KOCÁN BÉLA 2008. *Élnyelvi helynévgyűjtés Egres településen.* Kézirat.

KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. [45] Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KOCÁN BÉLA 2022. *A régi Ugocsa megye helyneveinek történeti–etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 55. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, Lucidus Kiadó.

L1 = *Csepe birtokrészleti jegyzőkönyve.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 4285. 1865.

L2 = *Nevetlenfalu birtokrészleti jegyzőkönyve.* Kárpátaljai Állami Levéltár. 125Ф/1оп. № 1336. 1865.

LIZANEC PÉTER 2008. *Ukrán–magyar szótár.* Második kiadás. IVA. Ungvár.

LUCSIK 2014 = ЛУЧИК, ВАСИЛЬ 2014. *Етимологічний словник топонімів України*. 3700 географічних назв. Київ, Академія.

MaKF. = *Magyarország katonai felmérése. 1941.* URL: https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941

MDH. = *Magyar Digitális Helynévtár* on-line adatbázis. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA–JOSEF SCHWING szakmai irányító. MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport és a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. URL: http://mdh.unideb.hu

MKFT. = *Második katonai felmérés. 1819–1869.* URL: https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary

MOÓR ELEMÉR 1965. Újabb adalékok a hangbetoldásos rövidülések kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények 67/1:* 33–40.

MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár 1–2.* Budapest, Nap Kiadó.

E. NAGY KATALIN 2016. Szentpéterszeg helynevei. *Magyar Nyelvjárások 54:* 169–178.

NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. Aşezările comitatului medieval Satu Mare pâna la începutul secolului al XV-lea.* Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Kiadványai 60.

NYIRKOS ISTVÁN 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.

OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Ortvay, Vízr. = ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig 1–2.* Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.

PARASZKOVA 2009 = ПАРАСКОВА, ВЪЛЧАНОВА МАРИНЕЛА 2009. Поглед върх у изг убено то славянско лексикално наследс тво в съвре менния унгарския език. *Rozprawy Komisji Językowej 54:* 109–116.

PBer. = MIZSER LAJOS 1995*. Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. Levéltári Évkönyv 11. 395–489.

PBih. = HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS 1996, 1998. *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtárából 1864. Bihar vármegye 1-2.* Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65–66.

PELCZÉDER KATALIN 2021. A *séd* és ami körülötte folyik. A *séd* földrajzi köznév etimológiai és történeti vizsgálata. 1. rész: *Magyar Nyelv 117:* 336–345. 2. rész: *Magyar Nyelv 117:* 473–482.

Perényi = TRINGLI ISTVÁN 2008. *A Perényi család levéltára 1222–1526.* A Magyar Országos Levéltár Kiadványai 2. Forráskiadványok 44. Budapest, Magyar Országos Levéltár, MTA Történettudományi Intézet.

PIPÁS–HALÁSZ 2005 = ПІПАШ, ЮРІЙ–ГАЛАС, БОРИС, *Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області.* Ужгород.

PÓCZOS RITA 2007. Jövevénynév, jövevényszó. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 21–28.

PSzab. = MIZSER LAJOS 2000. *Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában.* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 42., Nyíregyháza.

PSzat. = MIZSER LAJOS 2001. *Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866.* évi helynévtárában. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 2. Közlemények 24.; MIZSER LAJOS–KOCÁN BÉLA 2025. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864. Szatmár vármegye.* Javított és ellenőrzött szövegközlés. Részletek 1.0. Magyar Nemzeti Helynévtár Program. Debrecen, 2025.

PUg. = Mizser Lajos–Kocán Béla 2024. *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864. Ugocsa vármegye.* Javított és ellenőrzött szövegközlés. Debrecen, 2024. https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok/pesty/pesty_ugocsa_jav.pdf

RMGl. = Berrár Jolán–Károly Sándor szerk. 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

RMSzMA. = Kiss Gábor főszerk. 2012. *Régi magyar szavakat magyarázó adatbázis. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Rogalev 2015 = Рогалев, Александр Фёдорович 2015. *Топонимия Беларуси Гомельская область. Лоевский район.* Гомель, ГГУ им. Ф. Скорины.

Sebestyén Zsolt 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján.* Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.

Sebestyén Zsolt 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei.* Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem.

Sebestyén Zsolt 2020. *Kárpátalja helységnevei.* Nyíregyháza, Pro Print Kft.

Seludko–Szadovski 1928 = Шелудько, Іван–Садовський, Тодось 1928. *Російсько-український словник технічної термінології.* Державне видавництво України.

Skrumelyak 2016 = Шкрумеляк, Михайло 2016. *Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок.* Івано-Фраківськ. Іфоцппк.

Šmilauer, Vladimír 1970. *Příručka slovanské Toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha, Academia.

Somogyi Antal 1883. Tájszók. *Magyar Nyelvőr 12:* 526–528.

Sz. = Szabó István 1937. *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség.* Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből. 1/1. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Szabados 2008 = Сабадош, Іван 2008. *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району.* Ужгород, Ліра.

SzamSz. = Csűry Bálint, *Szamosháti szótár.* A könyv az 1935-ben és 1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent 1. és 2. kötet összevont reprint kiadása. Második kiadás. Nap Kiadó. 2004.

Szavcsuk 2012 = Савчук, Дмитро 2012. *Словник українських говірок карпатського регіону*. Київ–Косів, Писаний Камінь.

Szilágyi-Varga Zsuzsa 2015. A romániai Kisbábony helynevei. *Magyar Nyelvjárások 53:* 157–187.

SzUM. = *Словник української мови*. *1–11.* 1970–1980. Київ, Наукова думка.

TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tóth Valéria 1997. Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. In: B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai 1–2.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc. 262–265.

Tóth Valéria 2019. Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában. *Helynévtörténeti tanulmányok 15:* 21–48.

ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár 1–2.* MTA Nyelvtudományi Intézet. 2016. http://uesz.nytud.hu/

ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979–2010.

VASMER 1986–1987 = ФАСМЕР, МАКХ 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка. 1–4.* Второе русскоязычное издание, Москва, Прогресс.

VOZÁRI GYULA 1886. Tájszók. Vegyesek. *Magyar Nyelvőr 15:* 335.

Z. = NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL szerk., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára 1–12.* Pest, majd Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931.

ZAKREVSZKA 1997 = ЗАКРЕВСЬКА, Ярослава főszerk. 1997. *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів.

Word- and toponym-historical investigation of the lexeme *szomoga*

The study investigates the lexeme *szomoga* from both a lexical and toponymic-historical perspective, with particular attention to its etymology, regional distribution, and chronological characteristics. The examined linguistic element is a Slavic loanword, presumably introduced into Hungarian in the Old Hungarian period via East Slavic mediation. The research is based on a database of over 225 toponyms, identifying 72 distinct locations in the northeastern counties of historical Hungary. Toponyms containing the element *szomoga* are concentrated primarily in the regions of Bereg, Szatmár, and Ugocsa, where historical evidence attests to contact between Hungarian and Slavic populations. The analysis suggests that the lexeme may have originally denoted a 'long, linear watercourse' or a 'marshy, low-lying area,' a conclusion supported by the geographical environments of the recorded names. The study further demonstrates that *szomoga* is a productive toponymic element, while its occurrence as a common noun is late, limited in number, and geographically restricted. Phonological aspects are also considered, showing that the word entered Hungarian through phonetic adaptation, as indicated by the resolution of the initial consonant cluster. Finally, the study presents the results of the toponymic and onomastic-environmental analysis: first, the 72 *szomoga*-containing toponyms are predominantly of Hungarian origin; second, their onomastic environment exhibits distinctive features characteristic of the historical naming practices in the region.

Keywords: geographical common word, Slavic loanword, place names, hydronyms, linguistic geography, onomastic environment, etymology, phonological history, language contact

KOCÁN BÉLA
ORCID: 0000-0003-3573-834X
Debreceni Egyetem
Vetési Albert Gimnázium, Veszprém
kocan.bela@vetesi.hu